

Russocki, Stanisław

Kazimierz Tymieniecki, twórca nowoczesnej historiografii Mazowsza (1887-1968)

Rocznik Mazowiecki 3, 335-340

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

IV. SYLWETKI LUDZI MAZOWSZA

STANISŁAW RUSSOCKI

KAZIMIERZ TYMIENIECKI,
TWÓRCA NOWOCZESNEJ HISTORIOGRAFII MAZOWSZA
(1887—1968)

*Kazimierz Tymieniecki — the Originator of Masovia's Modern Historiography
(1887—1968)*

Na miano nowoczesnej zasługuje taka historiografia regionalna, która stawia przed sobą zadanie: ukazywać rozwój dziejowy badanego obszaru w całej jego złożoności, wyjaśniać czynniki, jakie determinowały miejsce i rolę danego regionu w dziejach ogólnonarodowych, słowem — rozpatrująca sprawy szczegółowe z punktu widzenia ogólniejszej teorii.

Miało Mazowsze swych dziejopisów w XIX i na początku XX stulecia, że wspomnimy najwybitniejszych: T. Lubomirskiego, F. Kozłowskiego, K. Dunina, W. Smoleńskiego. „Dzieje Mazowsza za panowania książąt” (1850), pióra F. Kozłowskiego, to opowieść kronikarska, zbiór faktów i anegdot zestawianych w sposób wybitnie staroświecki. Praca K. Dunina „Dawne mazowieckie prawo” powstała w zgoła innych już czasach (1880). Wtedy to pod wpływem myśli pozytywistycznej rygoru warsztatu historycznego uległy znacznemu uściśleniu. Jednakże brak szerszego, teoretycznego poglądu na badane zjawiska spowodował, że przedstawiony obraz ustroju społeczno-politycznego Mazowsza ograniczał się do opowiedzenia własnymi słowami tego, co autor wyczytał ze źródeł, i to przeważnie o charakterze normatywnym. Studia W. Smoleńskiego na temat mazowieckiej szlachty, podobnie jak i dawniejsze T. Lubomirskiego o chłopach, szczegółowo przedstawiały jedynie fragmenty procesu dziejowego.

Szczęśliwy dla dalszego rozwoju mazowieckiej historiografii przypadek sprawił, że w 1913 r. osiadł w Warszawie i rozpoczął poszukiwania w Archiwum Głównym Akt Dawnych jeden z najwybitniejszych pol-

Kazimierz Tymieniecki

i procesów twórczych społeczeństwa polskiego, uwzględniający zarówno ogólne tendencje rozwojowe, jak i ich przełamywanie się w różnorodnych warunkach lokalnych. Syntezę tę spotkał okrutny los, wspólny wielu bezcennym dziełom naszej kultury narodowej. Jej maszynopis spłonął w czasie ostatniej wojny. Autor zdołał zrekonstruować jedynie jej tom pierwszy³, reszta znana jest jedynie w ogólnym zarysie⁴.

skich mediewistów — profesor Kazimierz Tymieniecki¹. Wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach przed pierwszą wojną światową, wtedy już autor uznanej dziś za klasyczną pracy o majętności książęcej w Zagościu², przybywał On do stolicy Mazowsza prosto ze studiów zagranicznych w Niemczech i Francji, które odbywał pod kierunkiem najwybitniejszych mediewistów owych czasów, K. Lamprechta i F. Lota. Wyraźne preferencje do dziejów społeczno-gospodarczych, olbrzymie odczytanie w literaturze polskiej i obcej, a nade wszystko szerokie zainteresowania wykraczające poza ramy historii, sięgające socjologii i etnologii spowodowały, że przybywając do Warszawy, K. Tymieniecki przywiózł ze sobą jasną koncepcję celu swych przyszłych badań. Ich uwieńczeniem miał być obraz narodzin

¹ Cenne materiały do biografii naukowej tego uczonego przynoszą wstęp oraz komentarze napisane przez Niego do wydanych w 1956 r. „Pism wybranych” (PWN), Warszawa 1956. Bibliografie prac K. Tymienieckiego znaleźć można w „Slavia Antiqua”, t. IV (1953), s. 484 i n. (do roku 1952) oraz [w:] *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, s. 9 i n. (lata 1952—1959). Dobrą orientację w Jego dorobku dają również komentarze i uzupełnienia bibliograficzne do wspomnianych „Pism wybranych”.

² Majętność książęca w Zagościu i pierwotne uposażenie klasztoru joannitów w Zagościu na tle osadnictwa dorzecza dolnej Nidy. Studium z dziejów gospodarczych XII w., „Rozpr. Ak. Um., Wydz. Hist.-Filozof.”, t. IV (1912), s. 335 i n.; przedruk w: „Pisma wybrane”, s. 35 i n.

³ Por. K. Tymieniecki, *Ziemie polskie w starożytności*, Poznań 1951, s. 834.

⁴ Por. *Geneza społeczeństwa polskiego*, „Pamiętnik IV Zjazdu historyków polskich w Poznaniu w 1925 r.”, Sekcja IV, Lwów 1925, s. 1—10; *Ustrój społeczno-polityczny wczesnej doby piastowskiej*, „Pisma wybrane”, s. 157 i n.

Podjmując badania nad przeszłością Mazowsza, K. Tymieniecki chciał spożytkować ich wyniki we wspomnianej wyżej syntezie. Badania regionalne stanowiły więc dla Niego element większej całości, a nie cel sam w sobie. Materiałem, który przykuł najbardziej Jego uwagę, stały się księgi sądowe z terenów Mazowsza⁵, szczególnie zaś jego lesistej, północno-wschodniej części, bardziej od innych zacofanej pod względem gospodarczym. Zorganizowana w osiadłe na jednym miejscu grupy rodowe („plemiona”, „gniazda”), drobna tamtejsza szlachta toczyła przewlekłe wojny prywatne (*wrózdy*)⁶ i stawiała opór książętom, którzy usiłowali rozciągnąć na puszcze, uważane za niczyje, swe *regale* łowieckie, poprzez tzw. „zapowiedzi”⁷, specyficzne, odmienne od tworzonych przez kolonizację na prawie niemieckim formy zależności ludności chłopskiej, przybierające postać umowy ze szlachtą nie obdarzoną immunitetami i władztwem dominialnym nad kmieciami, którzy wespół ze swymi panami podlegali wspólnym sądom książęcym (tzw. „wolność kmieca”)⁸. Wreszcie drogi tworzenia się społeczności miejskich, gdzie granica pomiędzy szlachtą i mieszczanami była nader płynna⁹, nasunęły K. Tymienieckiemu myśl, że oto w XV wieku, w pełnym świetle źródeł pisanych znalazł teren peryferyjny, na którym stosunki feudalne dopiero się tworzyły, stopniowo wypierając elementy ustroju rodowo-plemiennego¹⁰. Zważywszy ubóstwo źródeł pisanych dla najdawniejszych dziejów Polski — zdawała się otwierać możliwość odtworzenia drogą wnioskowania wstecznego przebiegu procesów nieuchwytnych dla badaczy w inny sposób. Dalsze badania, prowadzone tą samą metodą na materiale ksiąg sądowych Wielkopolski XV w., gdzie procesy feudalizacji stosunków społecznych były bardziej zaawansowane¹¹, utwierdziły Tymienieckiego w poglądach sformułowanych początkowo jako hipoteza robocza. Zde-

⁵ Jedną z nich, zakroczymską, wydał drukiem — Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie, t. III, Księga ziemska zakroczymska druga 1434—1437, Warszawa 1920.

⁶ Por. Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich, Warszawa 1921, s. 155 i n.; „Plemiona” i „gniazda”. Przyczynek do dziejów zanikania układu rodowo-patriarchalnego i umacniania się układu feudalnego, „Pisma wybrane”, s. 311 i n.

⁷ Łowiectwo na Mazowszu w XV wieku, „Przegląd Historyczny”, t. XX (1916).

⁸ Procesy twórcze..., op. cit., s. 217 i n.; Sądownictwo w sprawach kmiecych a ustalanie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich, Poznań 1922, „Prace Komitetu Historycznego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. III, z. 2; Wolność kmieca na Mazowszu w XV wieku, Poznań 1921, jw., t. I, z. 2.

⁹ Por. Procesy twórcze..., op. cit., s. 32 i n., 100 i n.; Pierwsi gospodarze Warszawy, Warszawa 1919.

¹⁰ Poza cyt. w przyp. 6 „Plemionami” i „gniazdami” por. wstęp do „Pism wybranych”.

¹¹ Por. np. Kmieć wielkopolski w zapiskach sądowych średniowiecza, „Sprawozd. PTPN”, R. III, 1929, nr 3, s. 42 i n., R. IV, 1930, nr 1, s. 28 i n.

terminowały też one Jego pogląd zarówno na całość rozwoju polskiego feudalizmu, jak i rolę odgrywaną w tym procesie przez poszczególne geograficznie i historycznie ukształtowane regiony¹². W ten sposób partykularne dzieje Mazowsza w ich najistotniejszym, społeczno-gospodarczym aspekcie ukazane zostały po raz pierwszy z ogólniejszego punktu widzenia — z perspektywy teorii ewolucji, przeniesionej na grunt nauk historycznych z etnologii i socjologii. Kazimierz Tymieniecki nie podjął próby bliższego określenia roli i miejsca wschodniego Mazowsza w ramach całego regionu. Z tego też względu niektórzy kontynuatorzy Jego badań, pozostający pod wpływem teorii funkcjonalizmu i strukturalizmu, przypisywali Mu stworzenie teorii ogólnego zacofania całego regionu mazowieckiego¹³.

Nowy w warunkach Polski międzywojennej metodologiczny punkt widzenia na dzieje, reprezentowany przez K. Tymienieckiego, przyjmowany był nie bez oporów. Co więcej, rzecz dla badacza-nowatora najcięższa, nie był On przez ogół rozumiany i dlatego Jego dzieła kwitowane były często milczeniem. Przeobrażenia metodologiczne, dokonujące się w polskiej historiografii ostatnich dwudziestu lat, spowodowały, że nie tylko poszczególne ustalenia K. Tymienieckiego budowane na podstawie materiału mazowieckiego, jak np. odrzucenie teorii o narodzinach naszych miast dopiero z chwilą nadawania im prawa niemieckiego¹⁴ czy ukazanie znaczenia reformy agrarnej, jaką było przechodzenie w gospodarce wiejskiej na łanowy system mierzenia gruntów¹⁵, ale całość Jego myśli teoretycznej stała się zrozumiała, bliższa¹⁶ znacznej większości młodszych badaczy. Duża w tym zasługa i samego autora, który nie szczędził trudu i napisał swoją autobiografię naukową, zawartą we wstępie i komentarzach do poszczególnych pozycji, wchodzących do wspomnianych już „Pism wybranych”.

Poglądy K. Tymienieckiego, który 10 grudnia 1967 r. obchodził swe osiemdziesiąte urodziny, z natury rzeczy wytyczyły kierunek dalszych badań nad mazowieckim społeczeństwem wieków średnich, jak dotych-

¹² Por. K. Tymieniecki, *Polska w średniowieczu*, Warszawa 1961, a szczególnie s. 191 i n.; *Historia chłopów polskich*, t. I, 1965, szczeg. s. 361 i n.; t. II, 1966, s. 19 i n.

¹³ Tak np. S. Russocki, *Region mazowiecki w Polsce średniowiecznej*. Dotychczasowe ustalenia, nowe perspektywy i postulaty badawcze, „Przegląd Historyczny”, t. LIV (1963), z. 3, s. 388 i n.

¹⁴ Por. K. Tymieniecki, *Procesy twórcze...*, op. cit., s. 32 i n.

¹⁵ Por. K. Tymieniecki, *Prawo czy gospodarstwo?*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. VIII, 1946, z. 2; *Lenna chłopskie czy prawo niemieckie?*, „Rocznik Historyczny”, t. XX, 1955.

¹⁶ Na związki genetyczne pomiędzy myślą marksistowską a teorią ewolucjonizmu wskazuje m.in. J. Lutyński, *Ewolucjonizm w etnologii anglosaskiej a etnografia radziecka*, Łódź 1956.

czas badań skromniejszych od dorobku ich inspiratora. Na odcinku problematyki miejskiej rozwinięto i pogłębiono obraz procesów urbanizacyjnych, dokonujących się z opóźnieniem w porównaniu do innych części kraju, za to przy aktywniejszym współdziałaniu władzy państwowej, która prowadzi świadomą politykę „aktywizacji gospodarczej”, między innymi poprzez specjalną dbałość o targi¹⁷, czynnik — zdaniem K. Tymienieckiego — istotny dla procesów miastotwórczych¹⁸. Stawiane są pierwsze kroki w badaniach nad pierwotną organizacją społeczności miejskich, momentem, w którym uzyskiwała ona rozwinięte prawa miejskie. W kwestii chłopskiej zaznaczyły się przede wszystkim próby modyfikacji roli i znaczenia tzw. „wolności kmiecej”. Wydobywane są wiadomości na temat lokacji wsi na prawie niemieckim. Próbowano dowieść, że specyficzna sytuacja mazowieckich kmieci mogła być wynikiem nie tylko archaizmów ustrojowych, lecz też przeobrażeń dokonujących się w ramach feudalnej własności, nie korzystającej z immunitetów w związku z upowszechnianiem renty czynszowej¹⁹. Najwięcej jednak uwagi poświęcono dotychczas problematyce drobnej szlachty mazowieckiej i jej genezy. Zasadnicze pytanie, czy była to pozostałość ludzi wolnych doby rodowo-plemiennej, chłopci, którym narzucono w miejsce świadczeń feudalnych powinności wojskowe, włódcy, czy wreszcie spauperyzowani potomkowie rozrodzonych rodów rycerskich, szukający szczęścia na nieprzeludnionych, północno-wschodnich kresach, wspomagani w tym przez politykę wojskowo-osadniczą mazowieckich książąt — nadal pozostaje otwarte²⁰. W tej ostatniej sprawie K. Tymieniecki zabierał dwukrotnie głos w okresie powojennym, rozwijając i uzasadniając głębiej swe dawniejsze poglądy²¹.

¹⁷ Por. szczególnie S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959; D. Godlewska, *Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej*, Warszawa 1962; Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka — dzieje miasta*, Wrocław 1967; S. Russocki, *Uwagi o polityce targowej książąt mazowieckich w XIV i XV w.*, „Przegląd Historyczny”, t. LI (1960), z. 2, s. 275 i n.; tegoż, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu XIV—XV w.*, tamże, t. LV (1964), z. 2, s. 189 i n.

¹⁸ Por. uwagi K. Tymienieckiego, „Pisma wybrane...”, op. cit., s. 233.

¹⁹ Por. np. J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV w. do roku 1526*, Warszawa 1965, s. 107 i n., 115 i n.; S. Russocki, *Z zagadnień spornych „wolności kmiecej” na Mazowszu od XIII do XVI wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. XLIX (1958), z. 2, s. 262 i n.

²⁰ Zestawienie poglądów na ten temat przynosi ostatnio H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. III, Warszawa 1967, s. 344 i n. Por. też przypis 13.

²¹ Por. K. Tymieniecki, *Gentyzm (ustrój rodowy) czy feudalizm?* „Przegląd Historyczny”, t. LII (1961), z. 3, s. 547 i n. Jest to polemika z artykułem S. Russockiego, *Mazowieckie rody gniazdowe. Kilka uwag w sprawie ich genezy*

Synteza dziejów średniowiecznego Mazowsza nie została dotychczas napisana. Brak dla jej podjęcia wielu badań szczegółowych. Poważną przeszkodę w ich realizacji stanowi między innymi trudno dostępna baza źródłowa. Np. dokumenty rozproszone są po licznych zespołach archiwalnych. Inne, jak księgi sądowe, szczególnie z terenów północno-wschodnich, uległy zniszczeniu w czasie ostatniej wojny. W posiadaniu Profesora znajdowała się ogromna ilość wypisów z tych właśnie ksiąg. Są to dziś materiały unikalne. Ich publikacja obok dorobku pisarskiego K. Tymienieckiego stanowiłaby dalszy, niezbędny punkt oparcia dla wszystkich pragnących iść w ślady Zmarłego Mistrza, przyczynić się do dalszego rozwoju nowoczesnie rozumianej historiografii regionu mazowieckiego.

SUMMARY

Professor Dr. Kazimierz Tymieniecki, Poznań, was one of the most prominent Polish experts on medieval history. He distinctly concentrated his interest on socio-economic history, and he took up this trend with particular zeal directly after the First World War had ended. He centered his special attention on a particular province of Poland, on Masovia, studying for instance very carefully its judicial records. In this courts of justice the Masovian gentry, joined by kinship ties, carried on their prolonged feuds with, and made their stand against, the local princes who forcefully tried to extend their hunting prerogatives over all Masovian forested lands. A further object of interest to the deceased were the evolutionary processes of urban communities at those times when the boundary line separating the gentry from the urban population had not yet been sharply drawn. In K. Tymieniecki's opinion Masovia, one of Poland's peripheral areas, developed its feudal system gradually during the 15th century, replacing step by step the traditional elements of a tribal-feudal system. This is why it might be claimed, that thanks to Professor K. Tymieniecki the details of Masovia's history in the socio-economic domain have been expounded from the viewpoint of the theory of evolution, transferred upon the basis of historical sciences like ethnology and sociology.

As a matter of course the viewpoint professed by the deceased initiated the direction in which a younger generation of scientists continued research work on the conditions under which the population of Masovia lived during the Middle Ages.

i charakteru, tamże, z. 1, s. 1 i n. Por. też K. Tymieniecki, „Plemiona” i „gniazda”, „Pisma wybrane...”, op. cit., s. 311 i n.